

KÁSA ZOLTÁN

Kolozsvári temetőekben nyugvó matematikusok

*A halandót, a mulandót megölted,
Kisarjadsz bennünk végtelen tavasszal,
Érzem erődöt.*

(Egyed Emese: Gyászballada)

Az 1872-ben alakult kolozsvári egyetem leghíresebb matematikusai nem Kolozsváron alusszák örök álmukat. Farkas Gyula, Riesz Frigyes, Fejér Lipót, Haar Alfréd, Schlesinger Lajos, Réthy Mór, Klug Lipót, Szőkefalvi Nagy Gyula, Borbély Samu hosszabb-rövidebb ideig tanítottak Kolozsváron, és tevékenységüket máshol folytatták. A kolozsvári egyetemen tanító és itt nyugvó magyar matematikusok legtöbbször a híres Házsongárdi temető régi vagy új részében van eltemetve, kettő közülük a Házsongárdi temető melletti új zsidó temetőben, egy pedig a monostori temetőben. A Házsongárdi temetőt bemutató könyvek mindegyike csak a régi temető-résszel foglalkozik. Az új temető a régi déli részén található, semmilyen módon sincs elválasztva attól, megközelíthető a régi temetőből, de még jobban a Csillagvizsgáló (Observatorilor) utca felől a Solyom (Șoimilor) utcán keresztül, ahol szintén van egy bejárat. Az új zsidó temető bejárata szintén a Solyom utcából van. Ez a temető tulajdonképpen az új temető déli részének egy elkerített része.

Házsongárdi régi temető

Martin Lajos (1827–1897) Magyarországon elsőnek foglalkozott a repülőgép és a kormányozható léghajó elméletével. Mechanikai meghajtású lebegő kereke, amelylyel, a korabeli híradások szerint, néhány méter magasságra felemelkedett, ma a kolozsvári múzeumban található.

Hadmérnöki akadémiaát végzett, 1872-ben kinevezték a frissen alakult kolozsvári egyetem matematika tanszékére, ahol haláláig működött. A Magyar Tudományos

Akadémia tagja. 1895-96-ban rektor is volt. Rektori beköszönő beszédében a repülőgép jövőjét méltatta: „Mielőtt előadásomat befejezném, egy futó pillantást akarok vetni azon befolyásra, melyet a repülőgép a közéletre gyakorolni fog. Új életviszonyok fognak fejlődni; a közlekedés függetlenebb lesz a vasúti rendszer hálózatától. Azon korlátok és sorompók, melyek a népeket és államokat egymástól elválasztják, megszűnnek, s a társadalom új nemzetközi szerződésnek s egyezménynek által fogja magát biztosítani. Tudomány, művészet, ipar és kereskedelem jobban virágzásnak fog indulni, s a forgalom óriásilag megélnkül.”

Jókai Mór róla mintázta Tatrangi Dávidot, *A jövő század regénye* főszereplőjét.

Sírja a temető evangélikus részében található. A síremlék hát-só, még olvasható felirata: Dr. Martin Lajos / egyet. tan. ág. ev. gondnok / 48-as HONVÉD / családi nyughelye! Az elülső oldal szövege olvashatatlan.

Brassai Sámuel (1800–1897) az utolsó erdélyi polihisztor. Egyes adatok szerint 1797-ben született. 1872-ben az elemi mennyiségtan tanárává nevezik ki a kolozsvári egyetemen. Az egyetemnek első prorektora, majd 1879-80-ban rektora. Az egyetemről az volt a felfogása, hogy annak csupán tanítania kell a hallgatókat, és nem kutatásra ösztönözní. Sőt, a tanároknak sem kell kutatással foglalkozniuk. Szerencsére, nem ez az elképzelés vert

gyökeret az egyetemen. A Bolyai-geometriát nem értette, és akadályozta ezen új eszmék terjedését, de az egyetemen voltak, akik ennek ellenére rendszeresen tartottak előadásokat a nemeuklidészi geometriáról.

1877-ben Meltzl Hugóval megindították az úttörőnek számító *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat*. A Magyar Tudományos Akadémia tagja volt.

Impozáns síremléke a régi temető déli részében található, a két felfele vezető sétány találkozásánál. A bronzszobor mögött „A százal haladónak / a nemzeti kegyelet” szöveg szerepel, amelyet sokan helytelenül értelmeznek úgy, hogy a korára vonatkozik. Brassai, nyelvész is lévén, a *század* szavunkat helytelen képzésnek tekintette, mivel az a matematikában az egynek a század részét jelenti. Ezért a *XIX. század* helyett mindig *XIX. század* mondot. A szöveg arra utal, hogy élete átölelte az egész XIX. századot, vagyis a XIX. század.

Vályi Gyula (1855–1913) Marosvásárhelyen született, apja a Református Kollégiumban Bolyai Farkas tanítványa volt. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte. Utána két évet tölthetett ösztöndíjjal a berlini egyetemen, ahol olyan óriások, mint Weierstrass, Kummer, Kronecker és Kirchhoff előadásait hallgathatta. 1880-ban doktorált *A másodrendű partialis differenciális egyenletek elméletéhez* c. disszertációjával. Dolgozatát németül is kiadták a külföldi ér-

deklódás miatt. W. Kapteyn holland matematikus a Vályi által megkezdett gondolatok továbbfejlesztésével is foglalkozott.

Rendszeresen tartott előadásokat Bolyai Appendixéről. Kézírási jegyzetei ma is megtalálhatók a kolozsvári matematikai könyvtárban. Szénássy Barna szerint: „Kétségtelenül Vályi Gyula buzgó munkásságának köszönhető, hogy Brassai Sámuel minden gáncsoskodása ellenére Kolozsvár a Bolyai-kultusz fellegrára lett, és hogy kartársai és tanítványai közül többen is eredményesen vettek részt a két Bolyai megismeretetésének munkájában.”

Vályi volt Réthy Mór (1846–1925) leghíresebb és legkedvesebb tanítványa, akit mindig meglátogatott Kolozsvárról való

1886-os távozása után is. Réthy a hatalomváltásig fenntartotta kolozsvári nyaralóját a Kányafő közelében. Vályi abban is örököse Réthynek, hogy folytatta a Bolyai-geometria népszerűsítését. A Magyar Tudományos Akadémia tagja volt.

Romló egészsége miatt 1911-ben kérte nyugdíjazását, bátyjához, a szintén egyetemi tanár Vályi Gáborhoz költözött, és annak házában halt meg 1911. október 13-án. Ezen a házon, a Majális (ma Republicii) utca 20. szám alatt, ma kétnyelvű emléktábla hirdeti Vályi Gyula emlékét. Életét és tevékenységét legtalálhatóbban és legtömörebben a *Kolozsvári Hírlap* 1913. okt. 14-i nekrológja jellemzi: „*Kitűnő professzor volt, és általában párvját ritkító lelkiismeretességgel, pontossággal töltötte be egész életén keresztül minden kötelességét.*”

Sírja a temető II.b. parcellájában van, Apáczai Csere János sír-emlékétől északra, a sétánytól nyugatra egy völgyben. Sírkövét néhány évvel ezelőtt áttették a sír keleti oldalára, azelőtt a sírkert bejáratánál háttal volt.

Gergely Jenő (1896–1974) Riesz Frigyes tanárségeként kezdte tevékenységét a kolozsvári egyetemen. 1921-ben doktorált. 1920-tól 1948-ig a kolozsvári Marianum leánygimnáziumban tanított, majd 1947-től nyugalomba vonulásaig a Bolyai, majd a Babeş-Bolyai Tudományegyetem matematika karán. Szakterülete a nemeuklidészi geometria.

Gergely Jenőtől származik a következő anekdota Fejér Lipótról, aki 25 évesen, amikor Kolozsvárra került, már ismert matematikus volt. *Amikor 1905-ben Poincaré Budapestre érkezett átvenni a Bolyai-díjat, első kérdése az volt, hogy „Hol van Fözsé?”. Sok időbe telt, míg az állomáson őt fogadó notabilitások rájöttek, hogy Fejér Lipótot keresi, aki a kolozsvári egyetemen tanított. Gyors távirat Kolozsvárra, és néhány óra múlva egy mozdonyból és egy vagonból álló szerelvény robogott Pest felé Fejér Lipóttal.*

A történet nem hiteles, Poincaré nem is volt Pesten 1905-ben, a díjat később vette át, de utal a fiatal Fejér Lipót ismertségére. Ezt Filep László matematikatörténész mondta nekem halála napján, amikor délelőtt az akadémia könyvtárának előcsarnokában beszélgettünk.

Gergely Jenő sírja az I.c. parcellában van a jobb oldali, felfele vezető sétány elején.

T. Tóth Sándor (1913–2007) a Bolyai, majd az egyesített Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatója volt 1977-es nyugdíjazásáig. A matematika történetével még aktív tanárkodása idején kezdett el foglalkozni. Abban a szerencsés helyzetben volt, hogy végigjárhatta Erdély könyvtárait, levéltárait, és mikrofilmre vehette a matematikával kapcsolatos dokumentumokat. 1972-ben és 1974-ben két román nyelvű

könyvben foglalkozott a számok elterjedésének történetével Erdélyben és a román fejedelemségekben, valamint az első román nyelvű erdélyi matematikai kéziratokkal. 1971-ben vaskos litografált matematikatörténeti egyetemi jegyzetet adott ki román nyelven. Tudománytörténeti munkássága nyugdíjba vonulása után teljesedett ki. Számátalan cikket, tanulmányt közölt különböző folyóiratokban. 1988-ban Budapesten Szabó Árpáddal közösen jelentette meg a *Matematikai műveltségünk keretei* c. könyvet, majd 2004-ben a Kriterion adta ki *Az erdélyi matematika történetéből* c. könyvét, amely a kezdetektől a XIX. század elejéig foglalja össze a matematika fejlődését Erdélyben.

Sírja a III.b. parcellában van észak-keletre az Apá-

czai Csere János sír-emlékétől, a sétány másik oldalán egy kis völgyben. Sírján egyelőre csak anyja és fia neve szerepel.

Kiss Árpád (1916–1958) a Felvidékről került Kolozsvárra, 1954–1958 között a Bolyai Tudományegyetemen a matematikai és fizikai kar dékánja. Motorkerékpár-balesetben halt meg. Sírja a III.b. parcellában van, északkeletre az Apáczai Csere János sír-emlékétől, a sétány másik oldalán.

Kovács Kálmán (1911–1984) előbb a Bolyai Tudományegyetemen tanított, később a kolozsvári Tanártovábbképző Intézet előadó tanára volt. Nagyon szigorú ember hírében állott. Négy éven át a Matematikai és Fizikai Lapok főszerkesztője. Sírja a II. B. parcellában van, de a temetői nyilvántartás szerinti sírja nincs ráírva a neve, itt csupán Feszt Gábor és felesége, Váczy Margit neve szerepel.

Kiss Ernő (1914–1990) a kolozsvári román egyetemen szerzett matematika szakos diplomát 1936-ban. Zilahon és Marosvásárhelyen tanított középiskolákban, majd a marosvásárhelyi hadapródiáskolában. Erre az időszakra emlékszik Székely János híres regényében, a *Nyugati hadtestben*: „*Kísérletet tett arra, hogy érdekesítő logikai játékká, afféle cserkészfeladattá tegye a napi leckét: ravaszskán, rejtélyeskedve magyarázott; apránként, óvatosan igyekezett egy-egy új összefüggést megközelíteni; közel, minél közelebb vezetett minket a soron levő felismeréshez, s amikor már olyan közel volt, hogy szinte csak a kezét kellett volna kinyújtania érte (mondhatni egyetlen lépésre a céltől), egyszerre megtorpant, elhallgatott, s tőlünk remélte, hogy megtesszük helyette az utolsó lépést.*”

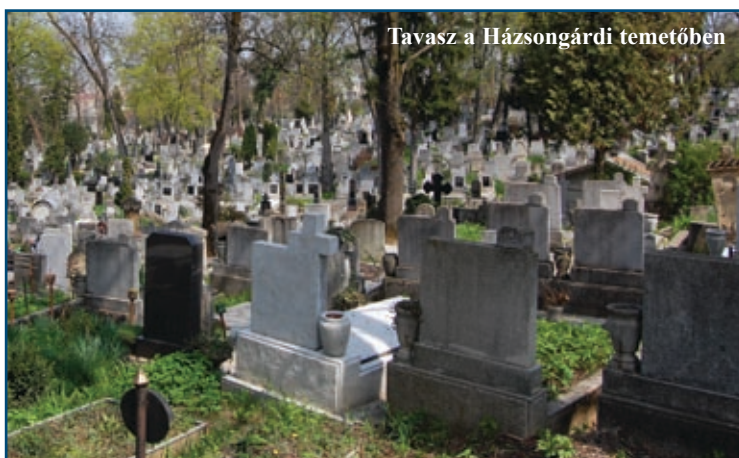
1950-ben került Kolozsvárra, ahol az egyetemen és a tanárképző főiskolán tanított 1981-es nyugdíjazásáig. *A számelmélet elemei* c. könyve 1960-ban jelent meg, majd újra kiadták 1987-ben. Kiváló humorát ma is sokszor emlegetik ismerősei.

Sírja az I.c. parcellában van, körülbelül a Kós Károly és Kéler Ilona sírjait összekötő képzeletbeli szakasz közepén.

Pál Árpád (1929–2006) szakterülete a csillagászat és az égi mechanika. Moszkvában doktorált 1957-ben, majd élete végéig a kolozsvári egyetemen tanított. Az egyetemi csillagda igazgatója volt évtizedeken keresztül, a matematikai kar dékánja, az egyetem rektorhelyettese. Doktorátusvezető, akinek vezetésével számosan doktoráltak csillagászatból. 1989 előtti politikai szerepvállalása (pl. az Államtanács alelnöke) kollegái körében nem aratott osztatlan sikert.

Sírja az evangélikus temető déli részén található a Berde-kriptától dél-nyugatra.

Házsongárdi új temető

Kolozsi Jenő (1938–2001) 1981-ben doktorált differenciálegyenletekből. A közgazdasági karon tanított. Sírja a temető Sólyom utcai déli bejáratától nyugatra a kerítés közelében található.

Reményi Sándor (1932–1998) kezdetben nagykarolyi és kolozsvári líceumokban tanított, majd szerkesztője Bukarestben a *Tanügyi Újságnak*. Kolozsvárra visszatérve tanár a Tanártovábbképző Intézetben, majd 1977-től 1994-es nyugdíjazásáig a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen tanította a matematika módszertanát. Fiatal korában színésznek készült, de a matematikánál kötött ki, mondván, hogy tanárként színészkedhet, de színészként nem foglalkozhat matematikával. Amatőr színészként a hetvenes években nagy sikert aratott *A rút kiskacsbán*.

Sírja legkönnyebben a Sólyom utcai bejáratától közelíthető meg, az új zsidó temető északi kerítése mellett van.

Új zsidó temető

Radó Ferenc (1921–1990) 1950-től a Bolyai, illetve a Babeş-Bolyai egyetemen tanított, 1985-ben egyetemi tanárként ment nyugdíjba. Közben a kolozsvári Számítási Intézet főmunkatársa is volt. A nomográfia és függvényegyenletek kapcsolatáról írt disszertációjával doktorált 1959-ben. Kutatási területe a geometria, függvényegyenletek, numerikus és grafikus analízis, matematikai programozás és gazdasági alkalmazások. Orbán Bélával közösen írta *A geometria mai szemmel* c. nagysikerű szakkönyvet. Előadásai mindig élményt jelentettek a hallgatóságnak.

Dezső Gábor (1947–2006) 2000-ben doktorált differenciálegyenletekből. Néhány év középiskolai tanítás után 1978-ban a kolozsvári Műszaki Egyetemre (akkoriban Politechnikai Intézet volt a neve) került tanársegédnek, majd a 89-es változások után a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen tanított matematika módszertant, majd a közgazdasági karon matematikát, ahol 2005-től docens volt. Aktív közéletet élt, éveken keresztül a kolozsvári Bolyai Társaság titkára, különböző matematikai társaságok tagja. Mesterien tudta ápolni a barátságokat. Autóbalesetben halt meg.

Monostori temető

Wiesler Herwart (1941–1995), német nemzetiségű, magyar kultúrájú matematikus, aki magyarul is tanított az egyetemen. Alapos matematikai tudása ellenére nem szerzett doktori címet, ebben érdeklődési kényszere is akadályozhatta, hiszen mindenről naprakész információkat akart szerezni. A matematika szinte minden ágában otthonosan mozgott, bármiről lehetett vele beszélgetni. Ízléses síremléke a monostori

temető keleti szélén, a Hajnal lakónegyed közvetlen szomszédságában van.

Román matematikusok

A Házsongárdi temetőben nyugvó román matematikusok közül csupán néhány ismertebbről szólunk.

Theodor Angheluță (1882–1964) franciaországi tanulmányai után a bukaresti egyetemen tanít, majd 1923-ban kinevezik a kolozsvári egyetemre. 1947-ben nyugdíjazták, de ezután is tanít a kolozsvári Babeş Egyetemen, majd a Műszaki Egyetemen. Kitűnő előadó volt. Kutatási területei a függvényelmélet és differenciálegyenletek.

Sírja a temető Kertek nevű részében van. A főbejáratól induló jobb oldali sétányon haladva a Jósika Miklós síremlékéhez vezető ösvény utáni következő jobb oldali ösvényen található, Szádeczky-Kardoss Gyula sírja magasságában.

Tiberiu Popoviciu (1906–1975) világhírű matematikus, aki a matematikai analízis, az approximációelmélet, a numerikus matematika szakértője. Paul Montel francia matematikusnál doktorált. Tevékenységének legnagyobb része a kolozsvári egyetemhez kapcsolódik. 1957-től az általa alapított Számítási Intézet igazgatója, amelynek keretében az elméleti kutatások mellett 1961-ben megépítették a DACICC-1 nevű számítógépet, amelynek továbbfejlesztett változata, a DACICC-200 már FORTRAN fordítóprogrammal is rendelkezett.

Szintén matematikus feleségével közös sírja a temető új részében található.

Gheorghe Pic (1907–1984) az algebra professzora a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, aki Pick György néven a Bolyai Tudományegyetemen is tanított. Személyes ismeretségei révén hozzájárult ahhoz, hogy az egyetem matematikai könyvtára a nehéz szocialista időkben is aránylag jól ellátott volt. Sírja az evangélikus temető fölötti, Kerteknek nevezett részben található.

A Házsongárdban nyugszik **Gheorghe Calugareanu** (1902-1976) akadémikus, a komplex függvénytan professzora, és az inkább fizikusként ismert **Teofil T. Vescan** (1913-1963) is. Vescan tanított a Bolyain is néhány évig.

Igyekeztünk minél több matematikus sírját megkeresni, de leírásunk nem teljes, a román matematikusok esetében, ebben a rövid írásban, nem is törekedhettünk erre. ■

IRODALOM

Balázs Márton, Szenkovits Ferenc, Az erdélyi magyar matematikusok, csillagászok és informatikusok tudományos munkássága az 1945–1990 időszakban, *Műszaki Szemle*, 37, (*Historia Scientiarum*, 4), 2007. <http://www.emt.ro>

Gaál György, *Tört kövön és porladó keresztben. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*, Ötödik, átdolgozott kiadás, Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009.

Kása Zoltán, Vályi Gyula temetése, *Műszaki Szemle*, 37, (*Historia Scientiarum*, 4), 2007. <http://www.emt.ro>

Székely János, *Nyugati hadtest*, Kriterion, Bukarest, 1979.

Kolumbán József, A kolozsvári matematikai iskola kialakulása, in *125 éves a kolozsvári egyetem*, Komp-Press Kiadó, 1999.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, Kriterion, Bukarest, 3. kötet, 1994, 4. kötet, 2002. <http://mek.niif.hu/03600/03628/rtf/index.html>

Weszely Tibor, 150 éve született Vályi Gyula, *Természet Világa*, 136. évf., 1. sz., 2005.